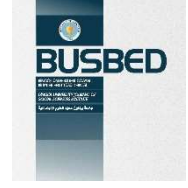

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2023
Kabul Tarihi : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296500>

ARISTOTELES'TE PRATİK AKIL YÜRÜTME: *LOGISMOS*

Tufan ÇÖTÖK¹, Onur KABİL²

ÖZ

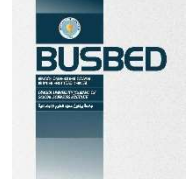
Aristoteles'in teorik bilimler ile pratik bilimler arasında yaptığı ayrım iki tür akıl yürütme tarzına yol açar. Teorik bilimlerin konusu nesnesi değişmeyen varlıklar iken, pratik bilimlerin konusu olumsal özelliğe sahip olan eylem alanıdır. İnsanı eyleme geçiren temel saik tercihtir ve her tercihin arkasında pratik akıl yürütme (*logismos*) bulunur. Zengin bir anlam içeriğine sahip olan ve bu zenginliğin nedeni kabul edilebilecek 'logos' kavramından türeyen *logismos* kavramı, eylemin tercihi hususunda belirleyici olan kavramlardan biridir. Aristoteles'e göre pratik alanda akıl, klasik doğruya ulaşma çabası olan ve teorik akıl yürütmenin temel aracı olan teorik kıyasta olduğundan farklı bir şekilde işlem yapar. Çünkü söz konusu olan alan, belirtildiği üzere olasılığın söz konusu olduğu alandır. Dolayısıyla *logismos*'un anlamını açık kılmak için yapılması gereken ilk şey onun teorik kıyas ile farkını tespit etmektir. Bir eylem gerçekleşirken fail nasıl akıl yürütür ve bu akıl yürütme, klasik Aristotelesçi akıl yürütme olan teorik kıyas ile nasıl bir ilişki içerisindedir? Her şeyden önce pratik akıl yürütme istenen, arzu edilen bir şeyi dile getiren ve bir de bir algısal yargıyı, bir durumu belirten en az iki öncüle sahiptir. Buna karşın bu öncüllerden çıkarılan sonuç teorik kıyasdakinin tersine bir önerme değil, eylemdir. Pratik akıl yürütme biçimsel olarak teorik kıyasdan farklıdır ve teorik kıyasın sahip olduğu kesinliğe sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, akıl yürütme, *logismos*, kıyas, tercih.

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, tcotok@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9664-4745>

² Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, okabil@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7545-7994>

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2023
Date Accepted : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296500>

PRACTICAL REASONING IN ARISTOTLE: *LOGISMOS*

Tufan ÇÖTÖK¹, Onur KABİL²

ABSTRACT

Aristotle's distinction between the theoretical and the practical sciences leads to two types of reasoning. While the subject of theoretical sciences is the immoveable entities, the subject of practical sciences is the contingent field of action. The primary motivation that drives people to action is a preference, and behind every preference, there is practical reasoning (*logismos*). The concept of *logismos*, which has a rich content of meaning and derives from the concept of 'logos', which can be accepted as the reason for this richness, is one of the concepts that determine the choice of action. According to Aristotle, reason in the practical field operates differently from the classical theoretical syllogism, which aims to reach the truth and is the essential tool of theoretical reasoning. Because the practical field is where probability prevails, as stated. Therefore, the first thing to do to clarify the meaning of *logismos* is to identify its difference from the theoretical syllogism. How does the agent reason while an action occurs, and how does this reasoning relate to the theoretical syllogism, which is the classical Aristotelian reasoning? First of all, practical reasoning has at least two premises, one of which expresses something desired, and the other states a perceptual judgment, a state of affairs. However, the conclusion derived from these premises is not a proposition, contrary to the theoretical syllogism, but an action. Practical reasoning differs formally from theoretical syllogism and does not have the precision that theoretical syllogism has.

Keywords: Aristotle, reasoning, logismos, syllogism, preference.

¹ Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, tcotok@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9664-4745>

² Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, okabil@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7545-7994>

1. GİRİŞ

Aristoteles felsefeyi üçe ayırır. Prodüktif / Poetik bilimler, Pratik bilimler ve Teorik bilimler (Aristoteles, 1996, s.291-292, 462; 1025b, 1064a). Ona göre “her özel bilim, bildiği konuların her biri ile ilgili bazı ilkeler ve nedenleri araştırır” (Aristoteles, 1996, s.462; 1064a). Bu ayrım üzerine düşünüldüğünde genel bir tavır olarak filozofun özcü felsefesi karakterince ilgili alanların ilkesini bulmaya yönelik bir felsefe yaptığını söylemek mümkündür. İlke arayışı, özelde eylem alanı için düşünüldüğünde, eylemin ilkesinin belirlendiği pasaj şu şekildedir: “(...) eylemin ilkesi tercihtir [*prohairesis*] (ereksel neden değil, hareket ettirici neden), tercihin ilkesi ise iştahdır (*oreksis*) ve bir şey için olan akıl yürütmedir (*logos*)” (Aristoteles, 1997, s.115; 1139a30). Yani herhangi bir eylem, *oreksis* ve *logos*’tan türetilen *logismos* kavramları aracılığıyla tercih edilir.

Teorik bilimlerden temelde konu ve kesinlik açısından farklı bir konumda olan pratik bilimlerin nasıl ele alınacağı söz konusu olduğunda, bu bilimlerin gerçekleştirilmesi farklı bir perspektiften yola çıkılmak suretiyle mümkündür. Pratik bilimler için esas inceleme alanı eylemdir ve eylemin ilkesi düşünüldüğünde Aristoteles tercih kavramından hareket eder. Tercihin amacı *Nikomakhos*’a *Etik*’in ilk cümlesinde ifade edildiği üzere “iyi”yi gerçekleştirmektir” (Aristoteles, 1997, s.1; 1094a). Söz konusu ‘iyi’nin ortaya çıkması söz konusu olduğunda ‘aklı yürütme’ temel bir ölçüt olarak karşımıza çıkar. Ancak burada ele alınan akıl yürütme, klasik manada olan ve kıyasın gerçekleştirilmesini sağlayan akıl yürütme ile farklıdır. Böylece teorik bilimlerde kesin bilgiyi verecek olan kıyas ile pratik bilimlerde eylemin ortaya çıkmasını sağlayacak akıl yürütme farklılaşacaktır. Aristoteles’te pratik akıl yürütmeyi ifade eden kavram “*logismos*” olarak karşımıza çıkar ki çalışmanın amacı bu kavram eşliğinde pratik akıl yürütmenin doğasını ortaya koymak ve klasik kıyas teorisi ile nasıl bir farklılık taşıdığını açıklamaktır.

2. *Logismos*’un Anlamı Üzerine

Aristoteles bir eylemin yedi nedenden gerçekleştiğini ifade eder: “...her eylem yedi nedenden birine ya da ötekine bağlı olmak zorundadır: şans (*τύχην*), doğa (*φύσιν*), zorlama (*βίαν*), alışkanlık (*ἔθος*), uslamlama (*λογισμὸν*)¹, öfke (*θυμὸν*) ya da bedensel arzu (*ἐπιθυμίαν*)” (Aristoteles, 1995, s.71; 1369a5). Böylece *logismos*, eylemin gerekçelerinden biri olarak konumlandırılır. Tüm gerekçeler dikkate alındığında *logismos* temeldir çünkü hem şans, doğa, zorlama gibi dışsal değildir hem öfke ve bedensel arzu gibi anlık değildir hem de *Metafizik*’te ifade edildiği üzere hayvanla insanın arasındaki bir ayrım ve insanın yükseldiği temel bir yeti (Aristoteles, 1996, s.76; 980b25) olarak görülür. Kavram son derece geniş bir kavram üretme deposu olan *logos*’tan türediğinden, doğrudan kendisine karşılık olması beklenen bir terimle değil, muhtelif şekillerde aktarılmış ve karşılanmıştır. Hatta aynı çevirinin, örneğin *Eudemos*’a *Etik*’in içinde ‘tartma’ (Aristoteles, 1999, s.95; 1226b25), ‘uslamlama’ (Aristoteles, 1999, s.79; 1224a25), ‘muhakeme’ (Aristoteles, 1999, s.239; 1247b15); gibi karşılıkların olduğu da görülür. Tüm bu karşılıklar akıl yürütmenin, farklı yönleri de dikkate almak suretiyle gerçekleştirilen bir tür muhakeme tarzı olduğunu göstermektedir. Kavramın sözlük anlamına bakıldığında yukarıdaki geniş karşılığın gerekçesi bir anlamda anlaşılır ve kavrama karşılık olabilecek zengin bir kelime dağarcığı hemen kendini gösterir:

akıl-yürütme, söylemsel (*discursive*) düşünce -İng. "reasoning, discursive thought" (F.E.P.) [ana dayalı sezgisel düşüncenin tersine, konuyu adım adım, aşama aşama derleyip toparlayan sözlü konuşmaya dayalı, kesintili ve araadımlı, tartışıcı ve kanıtlayıcı düşünce; "sayı sayma, hesablama; anlama, düşünme, irdeleme, akıl-yürütme, uslamlama, ölçüp biçme, kıyaslama, sonuç çıkarma, çıkarsama, hüküm verme" (L.&S.); bkz. *logos*, *logistikon*; Lat. "calculatio, computio, ratiocinatio"; Osm. ta'ddd, muhasebe, mukayese, muhakeme - en.] (Peters, 2004, s.206).

Sözlük anlamında görüldüğü üzere *logismos* adeta aşama aşama örülen, üzerinde durulan konuyu tüm yönleriyle kuşatmaya çalışan, farklı ihtimalleri dikkate alma kaygısını da taşıyan özel bir tür akıl yürütmedir. Bu akıl yürütmenin doğrudan felsefe geleneği içinden değil de tıp alanından hareketle nasıl anlaşıldığına ilişkin belirleme, gündelik açıdan da kavramın nasıl anlaşılacağı konusunda aydınlatıcı olacaktır. Bununla birlikte tıbbın babası kabul edilen Hippokrates akıl yürütmenin tıp, felsefe veya başka alana göre farklılık göstermeyeceğini belirtir. Hippokrates, konumuz açısından akıl yürütmeyi (*logismos*) temelde iki yerde kullanır: Önce o, tıbbın keşfini yemek pişirmenin keşfiyle karşılaştırarak aralarındaki benzerliği vurgular, her ikisinin de aynı akıl yürütmeyi kullandığını belirtir. Aralarındaki yegâne fark tıbbın yemek pişirmeye göre daha karmaşık olmasıdır. (Hippokrates, 2018, s.71). Buradan anlaşıldığı üzere kavram genel bir akıl yürütme formu olarak kabul edilmektedir ve bu akıl yürütme, ilke olarak tıp ve zanaatkarlık söz konusu olduğunda aynıdır. Hatta tıp gibi görece icrası zor bir etkinlik söz konusu olduğunda bile Yunan düşüncesinin biriktirdiği yöntemsel yaklaşım bir kenara atılmak yerine dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla akıl yürütme, Aristoteles’ten önce düşünce dünyasında aktüel olan bir kavramdır. Tüm bunlara karşın teorik alan veya pratik alana ilişkin akıl yürütme bağlamında Aristoteles’in yaptığı bir farklılaşmanın henüz Hippokrates’te bulunmadığını söylemek mümkündür. Aristoteles, geleneğe bulunan bir kavramı özel bir perspektiften yaklaşmak suretiyle yeni ve kendisine özel bir anlamla teçhiz etmiştir. Bununla

¹ *Logismos*, farklı Aristoteles çevirilerinde muhakeme, akıl yürütme, uslamlama gibi karşılıklar eşliğinde karşılanır. Metin içerisindeki alıntılardaki kullanıma sadık kalmakla birlikte biz ‘akıl yürütme’ karşılığını kullanacağız.

birlikte hem sağlık hem de ahlaki alanda önemli olanın failin eylemi olduğunu ve failin farklı alanlarda farklı akıl yürütme gerçekleştirebileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Kavram doğrudan *logismos* olarak değil ama yine *logos*'tan türemiş olmak şartıyla ve yukarıda zikredilen anlamlar dahilinde Platon'da da karşımıza çıkar. Platon kavramı ruhun kısımlarını ele alırken ortaya koyar: “Biri içimizdeki hesaplayan, düşünen yandır ki, buna akıl yanımız deriz. Ötekiyse, düşünmeyen, sade arzulayan yanımızdır. O, sadece sever, acıkır, susar, coşar, doymak, zevk almak ister. (...) Ama azgınlık, kırgınlık diye de bir şey var içimizde. (...)” (Platon, 2010, s.140-141; 439d-439e). Burada vurgulanan ruhun üç yanı içerisinde hesaplayan ve düşünen olarak nitelendirilen yan “logistikon”dur (*λογιστικόν*). Moss bu yetiyi, gerçekleştirdiği işlev olan ‘akıl yürütmeden ayrı görmez: “Platon, insanlara özgü biliş türünü tanımlamak istediğinde *logos* değil, başka birçok kelime kullanır: *noēsis*, *dianoia* ve *logismos*; insan ruhunun tek parçasına *logistikon*, yani *logismos*, hesaplama (*calculation*) denir” (Moss, 2014, s. 185).

Logistikon kavramının asli işlevi ruhun akleden kısmının işlevinde ortaya çıkar. Nitekim akıl yürütme genel olarak Aristoteles tarafından herhangi bir bilim sınıflandırmasına dahil edilmeyen ama bütün bilme etkinliğine eşlik eden mantık alanının konusudur. Özel olarak ise Aristoteles'in “bütün akıl yürütme biçimlerinde ortak olan yapı” (Ross, 2011, s. 47) olarak belirlediği kıyasın konusudur. Aristoteles, akıl yürütme kavramını daha çok pratik alana ilişkin eserlerinde kullanır. Yani Aristoteles eylem alanındaki akıl yürütme kıyas olarak değil de aynı kökten gelen *logismos* olarak tanımlarken düşünce veya çıkış olarak aynı yapıya sahip fakat uygulama açısından ayrılan iki farklı akıl yürütme biçiminden bahsediyor görünmektedir. Nitekim Aristoteles mantığında akıl yürütme süreçleri son derece geniş bir şekilde ele alınmakla birlikte bir eylemin tercihi bağlamında ilgili kavramın fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir:

(...) *logismos* sözcüğü ve ilgili ifadeler Aristoteles tarafından daha özel bir biçimde kullanılır. ‘Logizesthai’yi düşünüp taşınma ile özdeşleştirir ve onu böylelikle öğüt alma ve plan yapmayla ilgili kavramlarla ilişkilendirerek, *logismos* sözcüğünü özellikle eylem alanına bağlar. Ayrıca Aristoteles'in hem psikolojik hem de etik yazılarındaki pratik bilgiyle ilgili tartışmalarında *logismos*, ister yaşamı iyi yaşamak gibi çok genel bir amaç, ister belli bir miktar parayı geri almak gibi daha özel bir amaç olsun, şu ya da bu amacın belirlendiği bağlamlarla sınırlanmıştır. Bu bağlamlarda *logizesthai* söz konusu amaca nasıl ulaşılabileceği hakkında bir akıl yürütme ya da düşünüp taşınma meselesidir. (Lorenz, 2006, s.178)

Lorenz'in belirttiği üzere temel farklılık *logismos*'un kullanımı ve yöneliminden kaynaklanmaktadır ki kavram pratik alanda, yani eylemin olduğu alandaki akıl yürütme olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla teorik bir yaklaşıma sahip değildir, hatta bu yönüyle de klasik kıyastan ayrılmaktadır. Bu durumda söz konusu muhakemenin ‘logismos’ kavramı ile ifade edilen muhakeme tarzı olduğu iddia edilebilir. Aralarındaki yakınlığı Aristoteles şu şekilde ifade eder:

“Oysa iyi düşünme akıl yürütmeden bağımsız değil. Öyleyse onun anlama yetisine ait olması kalıyor geriye. Çünkü o [yalnızca] bir açıklama değil. Kanı bir araştırma değil, bir açıklama, oysa düşünüp taşınan kişi ister iyi ister kötü biçimde düşünsün, belli bir şekilde araştırma yapar ve tadar. Demek ki, iyi düşünme bir düşünme sağımlığı. (Aristoteles, 1997, s.123; 1142b10).

Bununla birlikte J. Moss (2014, s.181)'un da belirttiği gibi, Aristoteles düşünüp taşınmayı (*bouleusis*), hem akıl yürütmenin (*logismos*) hem de kıyasın bir formu olarak sunmaktadır ki bunun akıl yürütme bağlamında en açık kanıtı şu ifadelerdir: “Düşünüp taşınmak ile tartmak aynı şeydir ve hiç kimse olduğundan başka türlü olamayacak şeyler üzerinde düşünüp taşınmaz.” (Aristoteles, 1997, s.114; 1139a11-13)

Logismos kavramı akıl yürütme olarak anlaşılıp söz konusu akıl yürütmenin de eylem alanına ilişkin bir akıl yürütme olduğu görülecek olursa onun birtakım niteliklerinden bahsetmek mümkün hale gelecektir. Nitekim A. McIntyre (2001, s.241-42) Aristoteles'te pratik akıl yürütmenin dört temel ögeye sahip olduğunu iddia eder:

- Her şeyden önce, failin akıl yürütmesinde ön kabullenilmiş ama henüz ifade edilmemiş birtakım istek ve hedefleri vardır. Bunlar olmaksızın, akıl yürütmenin bir bağlamı olamayacak ve ana ve yan öncüller failin ne yapacağını gerektiği gibi belirleyemeyecektir.
- İkinci öge, ana öncüdür; (failin kıyasta bulunmasının bir sonraki tanımlamaya uyması durumunda) şunları, şunları yapmak, sahip olmak, ya da gözetmek, falan filan için iyi olan veya onun gereksinim duyduğu türden bir şeydir, sonucuna yönelik bir iddiada bulunmaktır.
- Üçüncü öge, failin, bir algısal yargıya güvenerek, bir şeyin istenen türden bir hal veya durum olduğunu iddia ettiği yan önermedir.
- Sonuç ise eylemdir.

3. *Logismos*'un Temel Özellikleri

Logismos'u anlaşılır kılmak için Aristoteles'in ruh anlayışı içerisinde onu nereye yerleştirdiğine ve temel özeliğine bakmak faydalı olacaktır. Platon'un üçlü ruh bölünmesini eleştiriyor gibi görünmekle birlikte o da üçlü bir ayırım yapar ve *logismos*'u farklı bir yere yerleştirir: *Logismos*, bir fakülte olarak (*logistikon*) *epistemikon* (bilimsel kısım) ile ruhun akıl taşıyan iki kısmından birisidir. Aralarındaki farka göre *epistemikon* "ilkeleri başka türlü olamayan varlıkları temaşa etmeye yararken diğeri [*logistikon*] olumsal şeyleri bilir" (Aristoteles, 1997, s.114; 1139a5-10). Buradan akıl yürütmenin ne ile ilgili olduğu anlaşılır: "Tartan yan (*logismos* / λογισμὸς) ise akli değil, iştahı ve duygulanımları yönetir" (Aristoteles, 1999, s.49,51; 1220a). Dolayısıyla Aristoteles hem *Nikomakhos'a Etik*'de hem de *Eudemos'a Etik*'de akli bilimsel ve tartan yan olarak iki kısma ayırır ve her biri için ayrı görev tesis eder. Buna göre akli yürüten, muhakeme yapan kısmın ödevi, kişinin iştah (*oreksis*) ve duygularını kontrol etmektir. Bu da başka bir kavrama bağlanır: Kendine egemen olma ve olamama.

Logismos'un iştah ve duygulanımları yönetmesi ve kontrolün gerçekleşebilmesi için temel şart kişinin kendisine egemen olmasıdır. Dolayısıyla *logismos* bir taraftan da kendine egemen olan kişi (*egkrateia*) düşüncesine bağlanır, bu nedenle de sahil bir akıl yürütme, makbul bir karakterin akıl yürütmesi olmalıdır: "Kendine egemen olmayan kişi (*akrasia*) uslamasına aykırı, arzusuna göre davranır, arzusuna göre eylediğinde kendine egemen değildir; adaletsizlik etmek ise isteyerek yapılan bir şey" (Aristoteles, 1999, s.73; 1223a35). Peki, kendine egemen olmak ne anlama gelir: "Arzuya aykırı, uslamamaya uygun davranıldığında kendine egemen kişi olunur" (Aristoteles, 1999, s.75; 1223b10). Bu durum gerçekleşmezse ne olur? Özcan'ın, çevirisini yaptığı *Ruh Üzerine*'nin 941. dipnotunda (s. 203) söylediklerine müracaat edelim:

"1. Akıldışı istek akla uygun isteği bastırır (bu, dar anlamda *akrasia*'dır);

2. Akla uygun istek akıl dışı isteği bastırır (bu, *egkrateia*'dır).

3. Akıldışı bir istek başka akıl dışı bir isteği bastırır (bu geniş anlamda *akrasia*'dır)"

Diğer taraftan Oranlı'ya göre iştahın baskın olması kendine egemen olmayan bir biçimde eylemenin yegâne izahı değildir. Çünkü kendine egemen olmama "doğru olanı bildiği halde onu yanlış ya da kötü olana sürükleyecek duruma karşı koyamamayı ifade eder" ki bu da kişide potansiyel halde bulunan eyleme ilişkin doğru bilginin aktüel hale gelmemesinden kaynaklanır (Oranlı, 2014, s.240). Yani: "1) Kişi bilgiye sahiptir fakat bu bilgiyi kullanamaz; 2) Kişi sahip olduğu bilgiye uygun biçimde davranır. Akratik insan bilgiye sahiptir fakat bu bilgiyi etkinleştiremez yani kullanamaz." (Oranlı, 2014, s.243). Doğru bilginin aktüel hale gelmemesi ise pratik kıyas sürecindeki hatadır. Oranlı, değindiğimiz argümanına kanıtı *Nikomakhos'a Etik*, 1147a'dan hareketle kanıt getirir: "Çünkü eylemle ilgili olanlar teklere ilişkin olanlardır. Ne ki tümel olanda da ayırımlar var: Kimi kez kişinin kendisine, kimi kez de nesneye bağlıdır" (Aristoteles, 1997, s.134-135). Dolayısıyla "Aristoteles'in bilgiye sahip olmak ve bilgiyi kullanmak arasında yaptığı ayırmada, sahip olunan bilgi potansiyel halde bulunan bilgidir ve bu bilgi deneyimden gelmez, tam tersine evrensel bir özelliği vardır yani nesnesi belirli değildir. Akratik kişinin kötü olanı bilmesindeki bilgi işte bu tip bir evrensel bilgidir yani deneyimden kaynaklanmaz." Bu belirleme, hatırlanacağı üzere Sokrates ve Platon'dan kaynaklanan "Hiçbir insan bilerek ve isteyerek kötülük yapmaz" ve "bilmek erdemdir" şeklinde ifade edilebilecek tezlere bir telmihtir.

Yukarıdaki belirlemeden hareketle bir çift kutuplu durum varsayılabilir: İştahın baskın olduğu durum ve aklın baskın olduğu durum: "İmdi isteyerek olan şeyin şu üç şeyden biri olması ya iştaha ya tercihe ya da çıkarıma bağlı olarak olan bir şey olması zorunlu ise, ama bunlardan ilk ikisi değilse, isteyerek olan şeyin belli bir tarzda çıkarımlanarak yapılan bir şey olması kalıyor geriye." (Aristoteles, 1999, s.77; 1224a5).

Akl yürütmeden kaynaklanan bir tercih de tek başına Aristoteles'te yetkin veya ahlaki erdemi sağlayacak bir tercih olmaktan uzak görünmektedir. Dolayısıyla akıl yürütme vasıtasıyla yapılan bir tercih, erdemi açığa çıkararak eylemin gerekli koşulu olmakla birlikte yeterli koşulu değildir. Öncelikle akıl yürütme istenmeyen bir tercihin söz konusu olduğu durumlar için de geçerlidir: "Üstelik istemeyerek yapıp yapılmamaları bakımından, yapılan yanlışların hesaplı ya da öfkeden dolayı yapılması arasında ne fark var? Çünkü her ikisinden de kaçınılmalıdır." (Aristoteles, 1997, s.44; 1111a30-35). Bu belirlemeye bir başka örnek karakter erdemlerinin tartışıldığı kısımda yiğitlik üzerinden gelir. Aristoteles yiğitliğin hem eylem hem de akıl yürütme ile hesaplanarak elde edilebilir bir erdem olarak görür ve her iki elde etme arasında bir mukayese yapar:

...oysa bir yiğidin özelliği, insan için korkutucu ya da böyle görünen şeylere dayanmaktır, çünkü böyle yapmak güzel, yapmamak çirkin bir şeydir. Bunun için önceden görünenlerde değil, beklenmedik tehlikelerde korkusuz ve dingin olmak daha yiğit olan insanın özelliği gibi görünüyor; çünkü hazırlıklı olmasından çok huyundan dolayı cesaret gösteriyor, nitekim önceden görünenleri kişi hesapla ve akılla tercih edebilir, ama ansızın gelenleri huyuna uygun olarak. (Aristoteles, 1997, s. 58-59; 1117a15-25).

Dolayısıyla Fortenbaugh'ın da belirttiği gibi:

Bu pasajda Aristoteles yerleşik bir huydan (*hexis*) kaynaklanan eylemler ile hesaplama (*logismos*) ve akıldan (*logos*) kaynaklanan eylemleri birbirinden ayırır. Hesaplama başarıyı ve güvenliği gösterirse, erdemsiz birçok insan cesur bir eylemde bulunacaktır. Ancak ani bir tehlike ile karşı karşıya kaldığında, bir insan hesaplama ve akıl avantajı olmadan hareket etmelidir. Düşünüp taşınmak için zamanı yoktur ve bu nedenle huyuna uygun olarak davranmalıdır. Eğer cesur bir insansa eylemi cesur bir eylem olacaktır. Eğer bir korkaksa, eylemi korkakça olacaktır. (Fortenbaugh, 1969, s.169)

4. Aristoteles'te Pratik Akıl Yürütme Örnekleri

Kendisine has bir yapısı olduğuna göre ve klasik kıyas biçiminden farklılığından dolayı pratikte akıl yürütme sonucu gerçekleşen çıkarım örnekleri üzerinde durmak gerekir. Santas (1969, s.163-165), Aristoteles'in eserlerinde müracaat ettiği pratik çıkarım örneklerini ele alır. Bunların bazıları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- I. 1. S, sağlıklı olmalıdır.
2. Eğer S'nin sağlıklı olması gerekiyorsa, dengeli olması gerekir.
3. Eğer S'nin dengeli olması gerekiyorsa ısıtılmalıdır.
4. Eğer S'nin ısıtılması gerekiyorsa, ovulmalıdır.
5. Öyleyse S'yi ovacağım. (*Metafizik*, 1032b6-10)
- II. 1. Her insan yürümelidir.
2. O bir insandır.
3. Öyleyse o derhal yürür (*Hayvanların Hareketi Üzerine*, 701a12-16 7)
- IIIa. 1. Kendime iyi bir şey yapmalıyım.
2. Ev iyi bir şeydir.
3. Derhal bir ev yapacağım.
- IIIb. 1. Bir örtüye ihtiyacım var.
2. Pelerin bir örtüdür.
3. [Öyleyse] bir pelerine ihtiyacım var.
4. İhtiyacım olanı yapmalıyım.
5. Bir pelerine ihtiyacım var.
6. [Öyleyse] bir pelerin yapmalıyım.
7. Eğer bir pelerin olacaksa A'yı yapmalıyım.
8. Eğer A olacaksa, B'yi yapmalıyım.
9. Derhal B'yi yapacağım (*Hayvanların Hareketi Üzerine*, 7-701a16-23).
- IV. 1. İçmek istiyorum.
2. Bu içecektir.
3. Öyleyse derhal içiyorum. (*Hayvanların Hareketi Üzerine*, 7-701a32-33)
- Va. 1. Her insan için kuru gıda faydalıdır.
2. Ben bir insanım.
3. K türünde gıda kurudur.
4. Bu, K türünde bir gıdadır.
5. Öyleyse bundan biraz yiyeceğim (*Nikomakhos'a Etik*, VII, 1147a1-10).
- Vb. 1. Her tatlı şeyi tatmam gerekir.
2. Bu şey tatlıdır.
3. Derhal bunu tatmam gerekir. (*Nikomakhos'a Etik*, VII, 1147a25-31)

Aristoteles teorik akıl yürütme ile pratik akıl yürütmenin birbirlerine paralel olduklarını belirtir (Aristotle, 1995, s. 1091; 7-701a8-10). Pratik akıl yürütmede tıpkı teorik akıl yürütmede olduğu gibi büyük öncül ile dile getirilen tümel bir önerme, küçük öncül ile dile getirilen bir tikel önerme bulunur (Aristoteles, 1997, s. 134; 1146a30-1147a). Ayrıca her ikisi de bir sonuca işaret eder ve her iki akıl yürütme türünde de sonuçta geçmeyen orta terim vardır. Yine, her ikisinde de yanlış öncüllerden doğru bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ancak teorik akıl yürütmede öncüller kavrandığı takdirde sonuç da zorunlulukla kavranır. Buna karşın pratik akıl yürütmede iki öncül, sonuçta bir eyleme yol açar (Aristotle, 1995, s. 1091; 7-701a6-14). Başka bir deyişle teorik akıl yürütmenin tersine pratik akıl yürütmede sonuç bir eylemdir (Aristotle, 1995, s. 1091; 7-701a13-14). Pratik akıl yürütmede söz konusu olan öncüller ise iki türdür: “İyi hakkında olanlar” ve “mümkün hakkında olanlar” (Aristotle, 1995, s.1092; 7-701a23-24). İyi hakkında olanlar olasılıkla büyük öncüle işaret ederken, mümkün hakkında olanlar küçük öncüle işaret etmektedir. Nitekim yukarıdaki örneklere bakıldığında her pratik akıl yürütme, birinci öncülünde istenen, arzulan, ihtiyaç duyulan, yapılması gereken bir şeyi dile getirir. Buna karşın “O bir insandır”, “Pelerin bir örtüdür”, “Bu şey tatlıdır” vb. diğer öncüller mümkünlere ilişkindirler.

Öte yandan dikkat çekilmesi gereken bir husus, Aristoteles’in pratik akıl yürütme hakkındaki belirlemeleriyle verdiği örneklerin uyumsuzluğudur. İlk olarak pratik kıyasın tıpkı teorik kıyas gibi iki öncül ve bir sonuçtan oluştuğunu dile getiren koşul *I*, *IIIb* ve *Va* önermeleri tarafından karşılanmamaktadır. *I* ve *IIIb*, ilki koşullu önermelerden oluşmak üzere birer zincirleme kıyaslardır. *Va* ise üç adet tikel önerme içermektedir. İkinci olarak, verilen bazı örneklerde orta terimi belirlemenin güçlüğü fark edilebilir. *II*, *IIIa*, *IV* ve *Vb*’de orta terim açıkça görülmektedir ama sözgelimi *I* ve *Va*’da verilen örneklerde orta terim nedir? Yine *IIIb*’deki zincirleme kıyas, ancak üçlü gruplara bölündüğünde her bir kıyastaki orta terim açığa çıkmaktadır.

Ek olarak, birinci öncülün tümel olması gerektiği koşulunu “Her insan yürümelidir”, “Her insan için kuru gıda faydalıdır”, “Her tatlı şeyi tatmam gerekir” önermeleri sağlarken, diğer örneklerde geçen “S, sağlıklı olmalıdır”, “Kendime bir şey yapmalıyım”, “Bir örtüye ihtiyacım var”, “İçmek istiyorum” önermeleri sağlamaz. Dolayısıyla Aristoteles’in, iyi hakkında olanların büyük öncül ile dile getirildiklerine ilişkin belirlemesi, verdiği pratik kıyas örneklerindeki öncüllerin hepsiyle uyumsuzdur.

Son olarak, daha önce de belirtildiği gibi teorik kıyasta öncüller kavrandığında sonuç önermesi de zorunlulukla kavranırken, pratik kıyasta sonuç, öncüllerden zorunlulukla çıkmaz. Pratik kıyasta ifade edilen sonuç esasında önerme bile değil, eylemdir. Sözgelimi *II*’deki örneği ele alalım. *II*, gerçekten de istenen bir şeyi dile getiren (iyi hakkında olan) bir tümel önermeden (büyük öncül), mümkün hakkında olan bir tikel önermeden (küçük öncül) ve bir sonuçtan oluşur. *II*, bir teorik kıyas olarak ele alındığında, her insanın yürütmesi gerektiğinden ve diyelim Aristoteles’in bir insan olmasından zorunlu olarak çıkacak sonuç, Aristoteles’in yürütmesi gerektiğidir. Bu öncüllerden teorik kıyas ölçütlerince Aristoteles’in yürüdüğü çıkmayacağı gibi, derhal yürüdüğü sonucu da çıkmaz. “O derhal yürür” sadece eylemdir. Anscombe’un da belirttiği gibi “pratik kıyas ne yapmam gerektiğine ilişkin bir tanımlama biçimi değildir.” (Anscombe, 1963, s.vii)

5. *Syllogism – Logismos Karşılaştırması*

Teorik akıl yürütme Aristoteles’te kıyas’tır ve o kıyası *Birinci Çözümlemeler*’de şu şekilde tanımlar. “İçinde belli şeylerin belirtilmesiyle, belirtilmiş olanlardan başka bir şeyin, bunların böyle olması açısından zorunlu olarak sonuçlandığı uslamla ‘kıyas’dır.” (Aristoteles, 1998, s. 11,13, 24b18-20). Kıyas ve pratik kıyas arasındaki farkı gösterebilmek için klasik mantık kitaplarında verilen standart örnek üzerinden hareket edelim:

Bütün insanlar ölümlüdür.

Sokrates insandır.

(O halde) Sokrates ölümlüdür.

Bilindiği üzere örnekte ‘insan’ orta terim, ‘Sokrates’ küçük terim, ‘ölümlü olma’ ise büyük terimdir. Buna karşılık Broadie’ye göre (1974, s. 71) Aristotelesçi pratik kıyasın yapısı *Hayvanların Hareketi Üzerine*’de kendini gösterir. Buradaki akıl yürütme şu şekildedir: “İyi bir şeyler yapmalıyım, ev iyi bir şeydir, dolayısıyla derhal iyi bir ev yaparım. Yine, üzerimi örtecek bir şeye ihtiyacım var. İhtiyacım olan şeyi yapmak zorundayım, pelerin yapmalıyım” (Aristotle, 1995, s. 1092; 7-701a16-17). Her iki örneğe baktığımızda, ilk söylenecek olan, kıyasta söz konusu olan öncüllerden en az birinin tümel olması gerektiğini öne süren ölçütün pratik kıyas için verilen örneklerde geçerli olmadığı, ikincisi ise sonucun öncüllerden zorunlulukla çıkmadığıdır. Her iki örnekte de tümel önerme yer almaz. Yine birinci örnekte iyi bir şeyler yapmam gerekliliği ile evin iyi bir şey olmasından ev yapmam sonucunu çıkarmak mümkün olsa da bu sonucu dile getirmek ile derhal bir ev yapmam farklı şeylerdir. Benzer şekilde teorik kıyasın ölçütleriyle yaklaşıldığında üzerimi örtecek bir şeye ihtiyacım olması ve ihtiyacım olanı yapmak zorunda oluşumdan bir pelerin yapmam gerektiği zorunlulukla çıkmaz. Üzerimi örtecek bir battaniye ya da bir çarşaf da yapabilirim. Bu durumda pratik kıyasın bir kurala bağlanması çok da kolay görünmemektedir. Nitekim Broadie (1974, s.70-71), Aristoteles üzerine bir çalışmasına, filozofta teorik akıl yürütme üzerine *I*.

Çözümlemeler ve II. Çözümlemeler'de karşımıza çıkan özenli muhakemenin pratik akıl yürütme için söz konusu olmadığını, dolayısıyla pratik kıyas üzerine olan çalışmalarını sürdürülebilir ve sistematik olmadığını ifade etmek suretiyle başlar. Diğer bir güçlük de pratik kıyasın teorik karşılığının simgeleştirilmesindeki güçlüktür.

A. Kenny (1979, s.112) “pratik akıl yürütme klasik manada bir kıyas kabul edilmemektedir. Çünkü pratik kıyas biçimsel olarak bir kıyasın sahip olduğu yapıyı barındırmaz” şeklinde özetlenebilecek bir tezi savunur. Ona göre teorik ve pratik kıyas arasında karşılaştırma çok da mümkün değildir. Çünkü pratik kıyas, kıyasa benzemez, hatta kıyas bile değildir. Çünkü kıyas gramatik olarak özne-yüklem formunda iki öncül ve bir sonuç önermesinden meydana gelir. Klasik kıyasda sonuçta özne yerinde ortaya çıkan küçük terim, yüklem yerinde ortaya çıkan büyük terimdir ve son olarak iki öncülde de geçen ama sonuçta geçmeyen orta terim vardır. Buna karşılık teorik olmayan Aristotelesçi akıl yürütmelerde iki, üç, dört öncül içeren çıkarımlar söz konusudur, sonuç küçük terim ve büyük terimden oluşan bir özne-yüklem cümlesi değildir. Pratik kıyasın görünüş açısından bile Barbara kıyasından ya da “tüm X'ler Y'dir, A bir X'tir; öyleyse A bir Y'dir” biçimindeki bir çıkarımdan çok daha farklı olduğunu anlamamız gerekir.

Buna karşılık her iki konu üzerindeki ilişki üzerinden hareket eden yorumcular da yok değildir. O halde ilk soruya, kıyas ve pratik akıl yürütme arasında ne türden bir ilişkinin, benzerlik ve farklılığın bulunduğu soruşturulmasına dönelim. Pratik kıyas, teorik kıyas gibi iki öncülü birbirine bağlayan ama sonuçta görünmeyen bir orta terim içerir. Teorik kıyasta yanlış öncüllerden doğru sonuca ulaşmak mümkündür. Sözelimi “Bütün kanişler papatyadır” ve “Bütün papatyalar köpektir” yanlış öncüllerinden “Bütün kanişler köpektir” doğru sonucu çıkar. Thornton'un da belirttiği gibi, Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'in 6. kitabında “yanlış bir orta terim” içeren kötü akıl yürütme yoluyla iyi bir sonuca varabileceğine dikkat çekmektedir. O halde pratik kıyasta da yanlış öncüllerden hareketle doğru sonuca varmak mümkündür: su içmemeliyim (yanlış) ve bunun su olduğunu düşünebilirim (yanlış), ama içmemekte haklıyım çünkü diyelim ki zehirlidir (doğru) (Thornton, 1982, s. 57-58). Aristoteles bunu kendine egemen olmayan kişinin akıl yürütmesine bağlar:

Nitekim kendine egemen olmayan kişi ve fena kişi, görmeleri belirtilen şeyi tartarak bulacaktır. Dolayısıyla bunlar büyük bir kötülük elde etse bile sağ düşünmüş olacaktır. Oysa iyi düşünüp taşınmak iyi bir şey diye düşünülüyor. Nitekim bir iyi ortaya koyan bu tür sağ düşünme iyi düşünmedir. Ne ki aldatıcı bir kıyasla bunu ortaya koymak ve gerekmeyen yolla, yanlış orta terimle yapılması gereken şeyi yapmak da olanaklı (Aristoteles, 1997, s. 123-124; 1142b15-20).

Burada vurgulanan erdeme sahip olmayan kişinin biçimsel olarak doğru bir akıl yürütme ile yanlış bir sonucu meşrulaştırmasıdır.

Son olarak Chappell'in perspektifi üzerinde duralım. Ona göre öncelikle Aristoteles pratik kıyas ile kıyas arasındaki ayrımın farkındadır çünkü her ikisi arasında özdeşlik bulunuyor olsaydı Aristoteles doğrudan doğruya kıyas kavramını kullanırdı. Buna karşılık kıyas (*syllogismos*) kavramı *Nikomakhos'a Etik*'de sadece iki yerde kullanılır. Diğer taraftan net bir karşıtlık veya benzememezlik durumu olsaydı Aristoteles'in çok tarafsız, bağlayıcılığı olmayan terim *logos*'u tercih etmesi beklenebilirdi. Ancak Aristoteles *logos*'un tersine *logismos* terimini tam da pratik akıl yürütme dışında başka bir anlamda kullanmamıştır (Chappell, 1995, s.75-76).

6. SONUÇ

Aristotelesçi anlamda varlık alanına bilmek veya eylemek için yöneldiğimizde aklımızın belirli kuralları aynı şekilde takip etmesi mümkün değildir. Çünkü her iki alanın yapısı bir ve aynı değildir. Dolayısıyla teorik bilimlerin alanı ile pratik bilimlerin alanı söz konusu olduğunda aynı şekilde akıl yürütmeyiz. Bu alanlara yönelmemize eşlik eden temel iki yetimiz vardır:

a) Hiçbir olumsuzluk türünü içermeyen nesnelere kendisiyle temaşa ettiğimiz bilimsel yeti (bu yetinin formüle ettiği kuralların 'S her zaman M ve M her zaman P olduğu için, S her zaman P dir' biçiminde olduğunu söyleyebiliriz);

b) İçlerinde olumsuzluk taşıyan şeyleri kendisi aracılığıyla incelediğimiz (Aristoteles tarafından daha sonra bir kaniye erişme yetisi diye de adlandırılan) hesaplama yetisi. Bu yetinin kuralı (pratik kıyas), A ve B'nin her ikisinin de varlığa gelmesinin olumsal olduğu yerde 'A, B'ye ulaşmak için bir araç ve B ulaşılacak erek olduğundan, A'nın yapılması gerekir' biçimindedir. (Ross, 2011, s. 336)

Böylece yöneldikleri alana göre isimlendirilmek suretiyle karşımıza teorik ve pratik akıl yürütme çıkar. Her iki akıl yürütme şu noktalarda farklılaşır:

İlk olarak pratik kıyas biçimsel olarak klasik kıyasın formuna sahip değildir. Teorik kıyas toplam üç önermeden; bir tümel öncül, bir tikel öncül ve sonuç önermesinden oluşmakta, dolayısıyla büyük terim, küçük terim ve orta terim içermektedir. Buna karşın pratik kıyasta öncüllerin sayıları ve niceleyicileri değişmekte, orta terimin durumu muğlak kalmaktadır.

İkinci olarak pratik kıyas, kıyasın sahip olduğu kesinliğe sahip değildir. Bu durum *İkinci Çözümlemeler*'de açık bir şekilde ifade edilmiştir: “Bizi doğruluğa ulaştıran anlaksal tutumlardan kimileri hep doğrudur, kimileri yanlışlığa da izin verir; sözgeleşimi ile hesaplama (δόξα και λογισμός) böyledir, ne ki bilgi ile us (ἐπιστήμη και νοῦς) hep doğru. (Aristoteles, 2005, s. 77; 100b7).

Üçüncü bir farklılık Broadie tarafından belirtilir: “Teorik kıyasın sonucu bir önerme iken pratik kıyasın sonucu bir eylem olduğu için, bu iki tür kıyasdaki öncüller ve sonuç arasındaki ilişkinin kökten farklı olduğu ortaya çıkacak gibidir” (Broadie, 1968, s. 26).

Dördüncü olarak pratik akıl yürütme, iştahla alakalıdır. Aristoteles aralarındaki ilişkiyi muhtelif pasajlarda ortaya koyar: Farklı iştahlara göre akıl yürütme az veya daha baskın hale gelecektir: “Ancak nefret, öfkeden daha çok hesaplama kullanır. Zira öfke acı verir ve acı da akılcı hesaplamayı zorlaştırır, ama nefret acı içermez” (Aristoteles, 2018, s.427;1312b30)

Son olarak akıl yürütme yetkin bir tercih için gerekli ama yeter neden değildir. Aristoteles etiğinde eylemin amacı olarak görülebilecek erdemi açığa çıkaracak karakter özelliğinin kişi tarafından kazanılmış olması gerekir. Tüm bu konular erdem, karakter erdemi, entelektüel erdem, pratik bilgelik (*phronesis*) gibi başka bir başlık altında düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Anscombe, G. E. M. (1963). *Intention*. Harvard University Press.
- Aristoteles. (1995). *Retorik* (Çev. M. H. Doğan, 1. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (Çev. A. Arslan, 2. Baskı). Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a etik* (Çev. S. Babür, 1. Baskı). Ayrac Yayınları.
- Aristoteles. (1998). *Birinci çözümlmeler* (Çev. A. Houshiary, 1. Baskı). Dost Kitabevi.
- Aristoteles. (1999). *Eudemos'a etik* (Çev. S. Babür, 1. Baskı). Dost Kitabevi.
- Aristoteles. (2005). *İkinci çözümlmeler* (Çev. A. Houshiary, 1. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Politika* (Çev. Ö. Orhan, 1. Baskı). Pinhan Yayıncılık.
- Aristotle. (1995). Movement of animals (Çev. A. S. L. Farquharson). In J. Barnes (Ed.), *The complete works of Aristotle* (Vol.1) (pp.1087-1096). Princeton University Press.
- Broadie, A. (1968). The practical syllogism. *Analysis*, 29(1), 26-28.
- Broadie, A. (1974). Aristotle on rational action. *Phronesis*, 19(1), 70-80.
- Chappell, T. D. J. (1995). *Aristotle and Augustine on freedom*. Macmillan.
- Fortenbaugh, W. W. (1969). Aristotle: Emotion and Moral Virtue. *Arethusa*, 2(2), 163-185.
- Hippokrates (2018). *Hippokrates külliyatı* (Çev. N. Nirven, 1. Baskı). Pinhan Yayıncılık.
- Kenny, A. (1979). *Aristotle's theory of the will*. Duckworth.
- Lorenz, H. (2006). *The Brute within: Appetitive desire in Plato and Aristotle*. Oxford University Press.
- McIntyre, A. (2001). *Erdem peşinde* (Çev. M. Özcan, 1. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Moss, J. (2014). Right reason in Plato and Aristotle: On the meaning of logos. *Phronesis*, 59, 181-230.
- Oranlı, İ. (2014). Aristotelesçi etik ve akrasia problemi. *Cogito*, 78, 239-247.
- Özcan, Z. (2001). Dipnot 941. Aristoteles, *Ruh Üzerine* (Çev. Z. Özcan, 2. Baskı). Alfa Yayınları.
- Peters, F. A. (2004). *Antik Yunan felsefesi terimleri sözlüğü* (Çev. H. Hünler, 1. Baskı). Paradigma Yayıncılık.
- Platon (2010). *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, 20. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles* (Çev. A. Arslan, 1. Baskı). Kabalcı Yayıncılık.
- Santas, G. (1969). Aristotle on practical inference, the explanation of action, and akrasia. *Phronesis*, 14(2), 162-189.
- Thornton, M. T. (1982). Aristotelian practical reason. *Mind*, 91(361), 57-76.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarlar eşit oranda katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.